

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

10(19)

2010

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI
LEIDVYKLA

VILNIUS 2010

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	8

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Giminystės idėja ir paveikslas: genealoginis mąstymas Lietuvoje	11
An Idea and a Picture of Kinship: Genealogical Thinking in Lithuania	35

Irma Šidiškienė

Internetiniai tekstai kaip vedybų tyrimo šaltinis	37
Internet Texts as a Source for Marriage Research	59

Thomas M. Wilson

Elites, Networks and the Anthropologies of Policy and Borders: Some Suggestions from Ireland	61
Elitas, socialiniai tinklai bei viešosios politikos ir paribio antropologijos: keletas pasiūlymų iš Airijos	75

Ida Harboe Knudsen

Keletas pasvarstymų apie žmogaus amžių, politiką ir politikus kaimo bendruomenėje, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą	77
Some Reflections on Age, Politics and Politicians in a Rural Community after Lithuania's EU-entrance	90

Kristina Šliavaitė

Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis	93
Deindustrialization, Social Insecurity and Strategies of Survival in the Post-Soviet Region: the Case of Visaginas	114

Tea Golob

The Meanings of "Home" and "Homeland" in Slovene Diasporic Communities	117
<i>Namų</i> ir <i>tėvynės</i> įprasminimas slovėnų diasporos bendruomenėse	135

Daiiva Repečkaitė

Rusakalbių izraeliečių kultūros apibrėžtys kasdienybėje: nuo rafinuotų manierų iki bendravimo kodų	139
Everyday Definitions of Culture by Russian-speaking Israelis: from Sophisticated Manners to Codes of Communication	160

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Ramūnas Trimakas. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė (<i>Veronika Gribauskaitė</i>)	163
Lietuviškojo identiteto trajektorijos. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė (sud.) (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	166
Victor C. de Munck. Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>)	168
Pirmieji lietuviai Teksase. The first Lithuanians in Texas: parodos katalogas / exhibition catalog. V. Čiubrinskas ir J. Genys (sud.) (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	171
Nijolė Marcinkevičienė. Metai už stalo. Kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	177
Darius Staliūnas. Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863 (<i>Remigijus Civinskas</i>)	181

Konferencijos / Conferences

Tarptautinė konferencija „Identiteto politika antropologiniu požiūriu“ Klaipėdos universitete (<i>Rimantas Sliužinskas</i>)	186
Rusijos etnografų ir antropologų kongresas Orenburge (<i>Jonas Mardosa</i>)	192

Sukaktys

Profesorei Pranei Dundulienei 100 metų (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	195
Jubiliatė Janina Genovaitė Laniauskaitė-Morkūnienė (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	197

Victor C. de M u n c k. **Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai.** Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008. 208 p.

Victoro de Muncko knygą, skirtą kultūros tyrimo metodikai, paėmiau į rankas susidomėjusi. Galbūt dėl to, kad tokio pobūdžio darbų Lietuvoje yra nedaug. Šalia Egidijos Ramanauskaitės metodinės priemonės *Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai*, išleistos 2002 m., beje, irgi Vytauto Didžiojo universiteto leidykloje, yra tik keletas etnologų straipsnių, apibūdinančių kai kuriuos etnografinio tyrimo klausimus. Bet smalsu buvo ir dėl kitos priežasties. Buvau girdėjusi apie šios knygos autoriaus tyrimus Lietuvoje, skaičiusi jo straipsnių. Žinojau, kad V. de Muncko pavardę galima aptikti tarp antropologų, turinčių metodologinio mokymo ir metodinių klausimų analizavimo patirtį, įgytą dirbant su projektais įvairiuose užsienio universitetuose. Žinojau ir tai, kad ne vienas būsimas antropologas, etnografas Lietuvoje yra klausęs jo paskaitų, laikęs pas jį egzaminą ar kartu dalyvavęs diskusijose. Tad šis jo darbas apie kultūros tyrimo metodiką tikrai lauktas.

Vien tik atsivertus V. de Muncko knygą matyti, kad ji parašyta studentams. Ir tai didžiulis jos privalumas, lygiai taip pat kaip ir atsakomybė. Ši knyga siekia būti vadovu studentui, norinčiam sužinoti, kaip atlikti mokslinį tyrimą, pasirinkti temą, rašyti projektą, rinktis ir taikyti metodus. Tuo požiūriu bene išpūdingiausias yra pirmosios dalies pirmas skyrius „Ką jūs norite tyrinėti?“, kur autoriui kviečia studentus savarankiškam darbui. Vaizdingai, gyvai ir suasmenintai rašydamas jis juos skatina „atpažinti ir išiklausyti į savo vidinį balsą, renkantis studijų ir tyrinėjimų sritį“ (p. 19). Jis tikina, kad savųjų interesų tinkamas suvokimas – tai kelias link

kūrybingumo, darbingumo, įdomumo ir laisvės. Iš tiesų savarankiškas darbas, kritinis tiriamasis nusistatymas studentui yra studijų pagrindas. Tačiau V. de Munckas pabrėžia, kad tyrimas neatsiejamas ir nuo savo ribų suvokimo, dalykinio pasirinktos temos įvertinimo, gebėjimo žvelgti į save iš šalies (p. 18–24).

Knygos struktūra paprasta ir logiška. Ją sudaro dvi dalys: „Mokslinio tyrimo projektas“ ir „Metodai“. Pirmojoje dalyje trumpai paaiškinama, kas yra mokslinio tyrimo projektas ir antropologinis tyrimas, kaip reikia jį parengti ir atlikti. Antrojoje – nuodugniai apibūdinami konkretūs metodai: laisvasis sąrašas (*free list*), kortelių skirstymas į krūveles (*pile sorting*), klausimynai ir jų sudarymas, konsensuso analizė, interviu, stebėjimas ir dalyvaujamas stebėjimas. Pagrindinis dėmesys skirtas metodams ir jų praktiniam taikymui, nes antroji knygos dalis „Metodai“ apimtimi vos ne dvigubai pranoksta pirmąją. Panašu ir tai, kad pirmenybė teikiama kultūros srities kognityviniam tyrimui, kuris, atrodo, yra tarsi metodologinis raktas po jo einančiam dalyvaujamajam stebėjimui. Įvertindama pirmąjį išpūdį apie knygą, negaliu nutylėti ir dar vieno, šį sykį su autoriumi nesusijusio dalyko. Negaliu neatkreipti dėmesio į daugybę korektūros klaidų tekste. Manau, toks atsainus leidyklos požiūris į tekstą rodo nepagarbą ne tik autoriui ir skaitytojams, bet ir leidybos darbui apskritai.

V. de Munckas metodus aprašo iliustruodamas savo patirtimi, įgyta doktorantūros studijų metu Šri Lankoje, kur jis nuvyko 1979 m., ir dirbant su projektu, skirtu kultūriniais romantiškos meilės modeliams palyginti Rusijoje, Lietuvoje ir JAV, pradėtu 2002 m. Jis supažindina ir su pačiais projektais, jų problematika, tikslais ir užduotimis, metodais, tyrimo eiga. Toks tikroviškas metodikos aprašymas yra dažna ir mėgstama praktika tarp antropologų.

Įvairiais pavidalais ir veiksmais deformalizuodami formaliuosius mokslinės veiklos parametrus antropologai siekia atskleisti tyrimų, vykstančių ne laboratorijoje, bet gyvenime, esmę. Kurdami intymius, literatūriškai vaizdingus ir humoru paspalvintus pasakojimus, jie iš tiesų kalba apie rimtus ir sudėtingus dalykus. V. de Muncko leidinys ir būtų vienas iš tokių pasakojimų. Nesiimu priekabiai vertinti, kaip autoriui pasisekė atskleisti kultūrinių tyrimų metodikos pagrindus, nes manau, kad Lietuvos skaitytojams, ypač studentams, šiandien įdomu viskas, o kiekvienas naujas leidinys – šis taip pat – visada yra vertingas. Aptarsiu tik, kokios mintys kilo beskaitant V. de Muncko knygą.

Bene svarbiausias ir vienintelis dalykas, mano požiūriu, yra tai, kad V. de Muncko pasakojimas apie tyrimus ir metodus yra per trumpas. Ne todėl, kad jame trūksta konkrečios ir smulkios informacijos, bet todėl, kad pasigedau kartinio esminių dalykų apibūdinimo. Pavyzdžiui, pasigedau mokslo kryptį ir jos episteminių savitumą pristančių žinių, kurios sukurtų platesnę prasminę kontekstą ir taip padėtų tinkamai suvokti aprašomą metodiką ir praktikas. Vakarų šalyse, kuriose antropologija gyvuoja pusantro šimto metų, kur gausu mokslinės ir populiarios šios srities literatūros ir kur bet kuris akademinės ar plačiosios visuomenės narys žino, kas yra antropologija, kiekviena nauja metodams skirta knyga patenka į srautą panašių ar šiek tiek skirtingų leidinių ir yra konceptualiai atpažįstama. Ją galima įvertinti atsižvelgiant ir į skirtingas antropologijos kryptis ir mokyklas. Tad viena publikacija apibrėžto žinojimo erdvė ten nėra uždara, nes ją jau yra praplėtusios ankstesnių leidinių mintys, teiginiai ir sąvokos, nepaisant to, kad ta publikacija su kai kuriais jų galbūt ir nesutinka. Kitaip tariant, tam, kad naujas leidinys ten būtų skaitytojų suprastas, jam nėra reikalo kurti konteksto,

padedančio suprasti pasakojimą, nes net ir fragmentuotai aprašyti epizodai iš karto tampa turtingo, įvairaus ir istoriografiškai suklasifikuoto antropologinio diskurso dalis. Tuo tarpu Lietuvoje, kur socialinės ir kultūrinės antropologijos kryptys tik skinasi kelią akademiniam pasaulyje, o jų publikacijos yra vienetinės, nauji leidiniai atsiduria tuščioje ar menkai užpildytoje erdvėje ir pasako tik tiek, kiek patys pasako. Be to, tokios sąvokos kaip etnografija, etnologija, antropologija, lauko tyrimai, kultūra ir kultūros tyrimai čia yra žinomos ir vartojamos, tačiau jų prasmės nebūtinai yra tokios, kokių tikėtusi antropologas. Tad ir reikalavimai leidiniui Lietuvoje yra kiek kitokie nei Vakaruose.

V. de Muncko studijoje pabrėžiama, kaip svarbu paprastai ir suprantamai nupasakoti tai, ką ir kaip tyrėjas numato atlikti ir atlieka tam, kad pažintų konkrečią sritį. Tačiau, manau, ne mažiau svarbu ir tai, kad tie pasakojimai neliktų asmeninės patirties epizodais, o būtų suvokti konkrečios paradigminės krypties lygmeniu. Tad šiai studijai reikšmingas būtų gal kitur ir neaktualus, bet Lietuvoje dar tokiais atvejais būtinas pagrindinių dalykų paaiškinimas, pavyzdžiui, kas yra amerikietiškoji kultūrinė antropologija ir kultūra kaip jos esminis mokslinis konceptas, kas yra kognityvinė antropologija ir koks jos požiūris į kultūrą bei tyrimo metodai, kas yra kultūros srities kognityviniai tyrimai, formalioji analizė, kokybiniai ir kiekybiniai tyrimai ir daugelis kitų temų, kurių trumpas, bet tikslus pristatymas mokslinio projekto ir metodų aprašymą būtų susiejęs į sklandžią visumą. Ko šioje knygoje pasigedau, paaiškinsiu pasitelkdama tą pačią V. de Muncko naudojimą inkilo kalimo metaforą, vaizdingai iliustruojančią santykį tarp realybės ir refleksijos. Autorius teigia, kad sprendimas atlikti tyrimą gali būti palyginamas su sprendimu sukalti inkilą. Sprendimas paremtas teorija, kad

paukščiai gyvena lizduose, kurie yra tarsi jų nameliai. V. de Munckas pabrėžia ir tai, kad inkilo projektas skiriasi nuo jo kalimo veiksmų taip, kaip tyrimo projektas skiriasi nuo paties tyrimo, ir tai, kad inkilo kalimas, kaip ir mokslinis tyrimas, yra procesas (p. 26). Tai tiesa. Tačiau išigilinus į šios puikios metaforos vaizdinius man liko neaiškus vienas dalykas: kodėl norint išnagrinėti ar patikrinti teoriją, jog paukščiai gyvena lizduose, reikia atlikti mokslinį tyrimą, analogišką inkilo kalimui? Juk inkilas nėra lizdas, bet visai naujas ir skirtingas objektas. Manau, norint suprasti tai, kaip paukščiai gyvena lizduose, reikėtų sukti lizdą ir nuodugnai aprašinėti ir aiškintis visų veiksmų eigą, logiką ir prasmes. Tačiau autorius siūlo kalti inkilą. Tad ir pasigedau to išsamaus paaiškinimo, kuris parodytų, koks yra ryšys tarp lizdo ir inkilo – dviejų, atrodytų, visiškai skirtingų esmių, suponuojančių ir skirtingas metodologines prieigas.

Ėmus taip svarstyti nejučiomis kyla ir kiti klausimai. Pavyzdžiui, kaip suprasti prieštaravimą tarp ne kartą autoriaus kartojamos minties, kad antropologiniais metodais siekiama pažinti kultūrą, kokia ji egzistuoja natūralioje aplinkoje, o ne tyrinėtojo kontroliuojamoje laboratorijoje, ir čia pat aprašomų metodų (išskyrus dalyvaujimąjį stebėjimą), kurie standartizuoja ir dekontekstualizuoja gyvenimiškas situacijas ir taip parengia jas perkėlimui iš gyvenimo į laboratoriją, – tai yra iš ten, kur jos yra, į ten, kur nori tyrėjas. Gali atrodyti, kad tyrėjas taip atlikdamas tyrimą ir siekdamas patikrinti savo iškeltas hipotezes tik pasinaudoja gyvenimiškais reiškiniais ir informantais kaip kino režisierius aktoriais statistais, kol galop išvadose apgina ir patvirtina savąją pirminę mintį. Gaila, bet autoriaus pasakojimas dvejonų dėl subjektyviai konstruojamo objektyvumo neišsklaido.

Neaiškus liko ir kitas klausimas. Tai skirtis tarp realybėje patiriamos kultūrinės kakofonijos ir tokiems tyrimams svarbios teorinės prielaidos, kad kultūra yra bendra. Teiginys, jog „po kultūrine kakofonija visada slypi tam tikras kultūrinis vienodumas, vienos kultūros nariams bendras tos kultūros vaizdas“ (p. 10), greičiau yra darbinė hipotezė ar empirinis klausimas. V. de Muncko siūlymas antropologą matyti kaip žmogų, skaitantį Rorschacho piešinį ir taip atrandantį bendras kultūros reikšmes, kviečia neginčijant ir *a priori* patikėti autoriaus teiginiais, kad tas bendras reikšmes galima rasti. Bet tokiu atveju, ar antropologas neperkelia socialinės realybės į kitą lygmenį ir taip nepabėga nuo gyvenimiškos kultūrinės įvairovės? Tačiau šios mintys jokių būdu nėra svarstymai apie tai, ar kultūra yra bendra. Nepasisakau taip pat nei už ar prieš holizmą ir (arba) redukcionizmą, bet tik atkreipiu dėmesį į argumentavimo trūkumus, pasakojime sukuriančius prieštaravimų ir abejonių kupinas erdves, kurias skaitytojas gali interpretuoti kaip tik nori.

Asmenine patirtimi persunktas V. de Muncko pasakojimas puikus ir tuo, kad etnografui primena ir jo paties ar kolegų patirtis. Tokiu atveju norisi atsakyti, diskutuoti, komentuoti. Ir taip atsitinka ne kartą. Ypač patraukia visiškai skirtingi arba labai panašūs pavyzdžiai. Vieną jų, susijusį su tyrėjo ir informanto tarpusavio santykiais, o konkrečiai su dovanomis ir užmokesčiu informantams, noriu priminti. V. de Munckas apie užmokestį informantams kalba kaip apie savaime suprantamą, būtiną ir moraliai pagrįstą dalyką: „Nors pasibaigus interviu dar vyksta trumpas pabendravimas, svarbiausia dabar yra užmokestis informantui. Visuomet už interviu reikia atsilyginti. Galima išsisukti ir nesumokėjus, tačiau tai yra žmonių ir jų geros valios išnaudojimas“ (p. 155). Tuo tarpu Lietuvoje, kaip pastebėjo autorius,

nepriimta mokėti. Prisimindama kolegų ir savas patirtis galiu pasakyti, kad Lietuvoje gali įvykti greičiau priešingai, tyrėjas pateikėjų gali būti pavaišintas ar apdovanotas lauktuvėmis. Dirbant Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriuje ne kartą teko girdėti įvairius vyresnių etnologų pasakojimus apie užmokestį informantams. Lietuvoje tai, atrodo, epizodinė ar pavienė tam tikrų laikotarpių praktika. Tačiau kolegų ji liko įvardinta kaip praktika, kurios metu etnografinė medžiaga surinkta mokant užmokestį. Ne kartą girdėta, kaip užmokestis keitė tyrėjo ir informanto santykius, o kartu ir duomenų turinį. Ne kartą diskutuota ir apie tai, kaip užmokestis klaidina tyrėją, nes tampa nebeaišku, kas ir ką perka, kas už ką atsiskaito ir kaip persiskirsto subtilūs

įtakos ir galios santykiai, prisišlię prie pinigų, dovanų ir mokslo hegemonijos. Tad užmokestis yra ne tik projekto biudžeto planavimo, atsiskaitymo už bendradarbiavimą ir sugaištą laiką ar tyrimų metodikos klausimas, bet ir socialinis ir kultūrinis mokslinio pažinimo klausimas. Kaip, beje, ir daugelis kitų.

Baigdama noriu pasakyti tik tiek, kad Victorio de Muncko studija *Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai* yra gyvas, pilnas antropologui svarbios informacijos ir diskusiją skatinantis leidinys. Jo pasakojimas apie mokslinį tyrimą ir metodus nėra toks paprastas, koks gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tik skaityti jį reikia žinant, kas yra antropologija ir jos skirtingos mokyklos bei kryptys.

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Pirmieji lietuviai Teksase. The first Lithuanians in Texas: parodos katalogas / exhibition catalog. Vytis Čiubrinskas ir Jonas Genys (sud.). Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2009. 116 p.: iliustr.

2009 metais Mažosios Lietuvos istorijos muziejus pažymėjo Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį projektu *Pirmieji lietuviai Teksase*. Projektą sudarė trys neatskiriamos ir viena kitą papildančios dalys: paroda, katalogas ir videofilmas. Kadangi neteko matyti nei parodos, nei filmo, tai apsiribosiu katalogo pristatymu.

Projekto gimimas išdėstytas Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus direktoriaus dr. Jono Genio išanginiame žodyje.

J. Genys pažymi, jog pirmoji domėtis lietuvių imigrantų Teksase istorija pradėjo Teksase gyvenanti išeivių iš Mažosios Lietuvos palikuonė Patsy Hand. Vėliau į šiuos tyrimus įsitraukė Kauno Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojas dr. Vytis Čiubrinskas, televizijos operatorius Jonas Mažonas, JAV gyvenantys lietuviai Jonas Limantas, Romas Šležas, dr. Milda Bakšytė-Richardson, Reda Veitas-Limantienė, Liuda Žiaugra, surengę ekspedicijas į Pietų Teksasą. Šių žmonių dėka sukaupta vertinga dokumentinė, ikonografinė, filmuota medžiaga, kuri ir tapo parodos bei katalogo pagrindu.

Katalogą sudaro įvadas, keturi moksliniai straipsniai ir kataloginė vaizdinė dalis, kurioje publikuojama parodos medžiaga. Du straipsniai yra skirti emigracijos istorijai apžvelgti, kiti du – tai atlikto genealo-